

Älvros klockstapel

Antikvarisk kontroll vid restaurering 2009

Älvros kyrkby 6:18, Älvros socken, Härjedalens kommun

Martina Berglund

RAPPORT – JAMTLI 2010:2
ISSN 1654-2045

Utgivning och distribution:

Jamtli

Box 709

831 28 Östersund

Tel 063-15 01 00

Fax 063- 10 61 68

© Jamtli, 2010

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket Ärende nr MS2006/02204

Omslagsbilder: Klockstapeln innan restaureringen (bild nr Jlm08m57/37).

Foto: Martina Berglund, Jamtli

Redigering och layout framsida: Lena Ljungkvist, Jamtli Förlag

ISSN 1654-2045

Innehållsförteckning

INLEDNING	3
FASTIGHETSUPPGIFTER M.M.....	4
KARTA	5
HISTORIK.....	6
MILJÖBESKRIVNING.....	7
ANTIKVARISKT RESONEMANG.....	8
BENÄMNING AV BYGGNADSDELAR.....	8
BESKRIVNING AV UTFÖRDA ÅTGÄRDER.....	9
Träarbeten.....	9
Smidesarbeten.....	16
Måleri.....	17

Inledning

Länsstyrelsen beviljade 2007-08-12 Svegsbygdens församling tillstånd att restaurera klockstapeln vid Älvros gamla kyrka (lst d nr 433-9563-07). Arbetet har följt Leif Markström Restaureringskonsult AB:s program (daterat 2006-11-07) och villkoren i länsstyrelsens beslut.

Ett av villkoren i beslutet var att en färgundersökning skulle genomföras före målningen av stapeln för att ta reda på eventuella tidigare färgsättningar, hur stapeln har varit behandlad samt vilka pigment som har använts. Målet var att få ett bra underlag för ett färgsättningsförslag av klockstapeln i samband med restaureringen. Under hösten 2008 och våren 2009 genomfördes färgundersökningen av Martina Berglund och Christina Persson, byggnadsantikvarier på Jamtli tillsammans med Lennart Kristiansson, konservator på Läns museet Västernorrland. Undersökningen resulterade i två olika färgsättningsförslag som församlingen fick ta ställning till. Tillstånd angående målningen utfärdades av länsstyrelsen 2009-06-25 (lst d nr 433-9563-07).

Upprustningsarbetet har utförts under 2008 och 2009 och har omfattat utbyte av en stor andel spån, lagning av rötskador i stomme, ommålning samt lagning av tornspiran. Slutbesiktning skedde 2009-10-23.

Antikvarisk kontroll och dokumentation har utförts av Martina Berglund, Jamtli. Besöksprotokoll, fotografier, ritningar och andra handlingar som rör upprustningen finns i läns museets arkiv. Filmerna har nummer: 08m051, 08m057, 08m060 och 09m037. Även digitala bilder finns brända på en cd-skiva, tillsammans med övriga handlingar.

Östersund den 16 januari 2010

Martina Berglund
Antikvarie

Fastighetsuppgifter m.m.

Objekt	Restaurering av klockstapeln vid Älvros gamla kyrka
Dnr JLM	474/2007 F8A
Dnr LST	433-9563-07
Fastighet	Älvros kyrkby 6:18, Älvros socken, Härjedalens kommun
Uppdragsgivare	Svegsbygdens församling Box 33 842 21 Sveg
Projektleddare	Gamla trähus Härjedalsvägen 86 820 41 Färila Kontaktperson: Daniel Åkerman 070-552 07 50
Entreprenörer	Gamla trähus Härjedalsvägen 86 820 41 Färila Vidars måleri Box 54 827 22 Ljusdal Hult smide Odenskogsvägen 35 831 48 Östersund
Antikvarie	Jamtli Kulturhistorisk sektion Box 709 831 28 Östersund Kontaktperson: Martina Berglund 063-150 141

Karta

Allt kartmaterial från GSD-Fastighetskartan © Lantmäteriverket
Ärende nr MS2006/02204

Historik

Älvros klockstapel uppfördes 1795-96 av byggmästaren Pehr Pålsson från Stugun, efter ritningar som gjorts av hans far Pål Pehrsson. Stapeln står intill Älvros gamla kyrka i den timrade kyrkogårdsmurens sydöstra hörn.

Stapelns grundplan är liksidigt åttkantig och den inbyggda stapelfoten har ett svagt koniskt tak och fungerar som bod. Genom taket leder en trappa upp till plattformen under klockan. Plattformen är öppen och har ett gallerverk av svarvade balusterdockor i två avdelningar ovanför varandra. Där finns också två stycken ursprungliga smidesjushållare bevarade. Stapeln har en spånklädd tornhuv med ett karnisformat nedre takfall, en lanternin och en spetsig spira med lökformad nederdel. Stapelfoten, hörnstolpar och takfall är klädda med tjärade takspån. Runt lanterninen finns åtta stycken ljudluckor och på spiran sitter en flöjel i form av en tupp och med årtal 1796. Stapelns krysträvor, hörnstolpamas täckbrädor och listerna mellan ljudluckorna är röda, medan listerna är vita. Balusterdockorna och ljudluckorna hade fram till ommålningen sommaren 2009 en starkt grön färg. I och med ommålningen fick dessa detaljer en gråblå kulör.

Klockstapeln har genomgått flera restaureringar och på kupoltakets nedersta spånrad finns 5 st årtal målade i vitt – 1796, 1838, 1911, 1931 och 1969 – vilka har skrivits dit i och med uppförandet och restaureringarna. I kyrkoräkskaperna finns också noteringar om att klockstapeln reparerades och målades 1818.

Älvros nya kyrka stod färdig 1838. Den gamla kyrkan fick stå kvar men övergavs och ett nytt intresse för den väcktes i början av 1900-talet. Fotografier från denna tid visar kyrkan i förfall och att klockstapeln då antagligen inte målats på mycket länge.

1930-talets restaurering innebar förutom ommålning även visst utbyte av såväl vägg- och takspån.

1969 gjordes ett förslag till restaurering av Älvros kyrka och stapel av byggnadskontrollant Erik Ring. Där föreslogs trälagningar bl a i takpanelen mot söder, listverk och tjäming. Övriga detaljer skulle målas med oljefärg i en färgsättning som befintlig. Landsantikvarie Göran Rosander kommenterade förslaget med att en yrkeskunnig målare som behärskar äldre tekniker skulle krävas.

Den senaste restaureringen genomfördes 1987, utan inblandning av museet, då klockstapeln tjärades och målades.

Miljöbeskrivning

Älvros gamla kyrka och dess klockstapel ligger vid Ljusnans strand strax intill E45. På motsatt sida av vägen finns Älvros hembygdsgård.

Bild 1. Älvros klockstapel med kyrkan i bakgrunden, november 2008 (bild nr 08m057/31).

Antikvariskt resonemang

Avsikten med en kulturhistorisk byggnadsrestaurering är att enbart åtgärda tekniskt skadade delar. Det måste göras stor åtskillnad mellan förslitningsskador och tekniska skador. Förslitning är förändringar som berättar om byggnadens ålder och om hur byggnaden/byggnadsdelen har använts. Denna typ av förslitningsskador ingår därmed i det kulturhistoriska värdet och bidrar till upplevelsen och förståelsen av gångna tiders vardagsliv. En teknisk skada är en skada som nu eller i en omedelbar framtid äventyrar byggnadens fortlevnad. Dessa skador har reparerats. Vid reparationen har material, framställningsteknik och hantverksteknik varit av traditionellt slag. Den slutliga upplevelsen av hela byggnaden eller enskilda detaljer är densamma som före insatsen.

Trots att insatser måste göras, är meningen med varje allvarligt syftande restaurering att man efter avslutad insats drar sig tillbaka så omärkligt som möjligt. De enskilda, befintliga byggnadsdelarna ska bevaras så långt som möjligt, för att som ”originaldelar” kunna berätta om gångna tiders liv och de förändringar som med åren krävt ändringar och omdisponeringar i byggnaderna. Varje del som byts ut kan bara berätta om hur man tänkte och gjorde i början av 2000-talet.

Benämning av byggnadsdelar

Klockstapelns fasader benämns utifrån vilket väderstreck de är orienterade emot. Entrén är orienterad mot norr.

Beskrivning av utförda åtgärder

Träarbeten

Stomme Vid ingången in till klockstapeln mot norr har broplanet legat an mot klockstapeln vilket har orsakat rötskador i syllen. För att komma åt skadorna fick golvet i stapeln delvis demonteras

Under dörren gjordes således två ilagningar. Den nedre som löper från det vänstra hörnet och under hela dörren är ca 125 mm djup och 1,5 m lång. Den övre ilagningen som gjordes mitt under dörröppningen är ca 40 cm lång och ca 50 mm djup. I anslutning till kyrkmuren gjordes också en ca 100 mm djup och ca 50 cm lång ilagning

Efter att spån och stomme lagats har en luftspalt på ca 20 cm lämnats mellan sten och trä.

Bild 2. Skador i syll och på spån vid dörr, innan åtgärd (bild nr 08m51/20).

Ilagningar i syllen under dörren (foto av Daniel Åkerman).

Spån

Väggarna på klockstapelns bod är klädda med spjälkade näbbspån. Taket och stolpar är täckta med blandat sågade och spräckta spån i varierat utförande. Kamistaket och lökkupolen hade störst skador.

De nya spånen är spräckta och har stående årsringar, vilket ger starkare spån med mindre sprickbildning.

Väggar

Väggarnas nedersta varv består av raka spån medan resten av boden är klädd med näbbspån. I och med lagningen av stommen demonterades tre varv av väggarnas spån på den norra sidan. Vissa av de demonterade spånen byttes ut till nya spån, skicket var sämst längst ner. Flest originalspån finns ändå på klockbodens västra och norra sida.

Många spån byttes på södersidan där de slitits ner hårt av vädret. Vissa av dem har kulhål, men om de i övrigt var i bra skick så har de fått sitta kvar.

På bodens väggar finns spår av kulhål (digital bild nr 8511).

Tak

Ca 4000 spån har bytts. Hantverkarna har haft olika toleransnivåer vid utbytet. På klockbodens tak har urvalet varit kritiskt och det finns där ett större antal olika spån från olika tidsepoker. Längre upp på stapeln har man varit mer förlåtande då spånen sitter så vertikalt att det inte gör lika mycket om de är urlakade. Således finns ett större antal originalspån kvar där. De flesta spån som bytts sitter mot söder där de har varit mer utsatta och slitits av väder och vind. Spånen ligger i trelager längst ner, medan de längst upp på kamistaket och löken endast ligger i tvålager.

De flesta av de raka spånen som sitter längst ner vid takfoten var utbytta sedan tidigare. De flesta var i dåligt skick, men de som kunde sparas har återanvänts på den norra sidan. På resten av bodens tak är spånen delvis utbytta. De nyare är av betydligt sämre kvalitet och många hade spruckit. Dessa är sågade medan de äldsta är spräckta och sedan hyvlade på båda sidor. Vid de två nedersta varven har många spån bytts ut, men längre upp där de har varit mer skyddade behövde färre bytas. Vid hömen har spånen huggits till för hand för att passa.

Spånen i hörnen har huggits till för hand (bild nr 08m057/13).

På klockbodens tak finns spån från många olika tidsepoker (bild nr 08m057/21).

En stor del av karnistakets spån åt söder har bytts ut (bild nr 09m015/34).

I karnistakets nederkant har en hel del spån bytts. Där har ca 90 % bytts åt söder. Där var även en hel del spån bytta sedan förut. Spånen har satts fast med klippspik från Mustadfors bruk.

Takfot Takfotsbrädorna vid klockbodens tak har bytts ut förutom mot söder där endast en kil satts in under den gamla takfoten för att lyfta upp brädan.

Taktro Vid klockbodens tak och vid karnistaket har taktron bytts ut.

Endast ett fåtal spån har bytts ut på torndelen (digital bild 8489).

**Baluster-
dockor**

Några balusterdockor var utbytta sedan tidigare, vilket kan ses på dess olika detaljutformning. Den mittersta balusterdockan mot sydöst var i så dåligt skick att den byttes ut mot en likadan, ny tillverkad. Två stycken balusterdockor har lagats.

Två stycken brädor i räcket har också bytts mot norr och på ett ställe mot söder har en bräda ilagats.

Luckor

Ljudluckorna var i bra skick och har enbart justerats. Under luckorna har två stycken vattbrädor bytts.

Den tredje dockan från vänster är utbytt. På bilden syns även hur balusterdockornas detaljutformning skiljer sig åt (bild nr 09m037/23).

Ljudluckorna har justerats (bild nr 09m015/31).

Smidesarbeten

Spira

Spiran består av en konisk hätta i blyplåt som fortsätter upp i ett fyrkantsjärn i smide med en utsmyckning i form av fyra stycken kulor i kopparplåt som är fästa på snirkliga "amar". En bit ovanför finns en större glob i koppar och spiran avslutas med en tupp i smide. Hättan sitter på en kon av trä. Hättan var delvis öppen så att träet var exponerat men det var ändå i gott skick. Metallen hade dock skiktat sig och behövde svetsas ihop. Spiran togs därför ner för att åtgärdas. Spiran ströks med rå linolja och brändes med gasol, s k oljebränning.

På kulorna i kopparplåt hittades spår av gul linolfärg som var vanligt att använda istället för förgyllning. Dessa har inte målats gula igen som diskuterats utan enbart justerats och lagats.

Tornspirans hätta var öppen och metallen hade skiktats sig (digital bild 8479).

Måleri

Färgundersökning

Den färgundersökning som genomfördes i samband med restaureringen utmynnade i tre förslag till ny färgsättning. Församlingen valde att återgå till den äldsta färgsättningen, med tjära pigmenterad med kimrök på spån, Falu rödfärg på snedsträvor och listverk, vit linoljefärg på övriga listverk och grå-blå linoljefärg på ljudluckor och balusterdockor. Se vidare i rapporten Färgundersökning av Älvros klockstapel 2009 (2009:17, ISSN 1654-2045).

Trädetaljer

Klockstapelns var senast ommålad 1988 då en plastbaserad färg hade använts på samtliga träytor förutom taken. Färgen var mycket flagnad.

Hela stapeln skrapades så att alla lager med lös färg togs bort. Färgsättningen har följt färgsättningsplanen från 1796 från färgundersökningen. Till de rödfärgade delarna har Äkta Falu Rödfärg använts, medan linoljefärgen var av fabrikkatet Alcro.

De kulörer som har använts är

Kryssträvor	Falu rödfärg ljus
Täckbrädor	Falu rödfärg ljus
Lister mellan ljudluckor	Falu rödfärg ljus
Balusterdockor	Blågrå NCS 3005-R80B
Ljudluckor	Blågrå NCS 3005-R80B
Listverk	Gråaktig vit NCS 1005R50B

Tak

Samtliga tak, både klockboden, karnistaket och löken, var behandlade med trätjära.

Taken har strukits två gånger med äkta trätjära pigmenterat med träkolssvart Engwall & Claessons äkta dalbrända trätjära har använts.

Klockstapelns färg flagnad kraftigt innan restaureringen (bild nr 08m057/37).

Kryssträvor och spånklädda stolpar ovan klockboden (bild nr 09m037/10).

Klockstapeln efter ommålning (bild nr 09m037/05).

RAPPORTSERIE – JAMTLI, 2010

ISSN 1654-2045

- 2010:1 Hunge kapell – Antikvarisk kontroll vid restaurering 2008-2009
Martina Berglund
- 2010:2 Älvros klockstapel – Antikvarisk kontroll vid restaurering 2009
Martina Berglund
- 2010:3 Lillhärjåbygget – Restaurering av benladan 2009
Martina Berglund